

MUST SURM
LIIVIMAAL

TALLINNA JA
TARTU ALGUS

TAANI LIPU
SAAMISLUGU

horisont

RIIKLIKULT TUNNUSTATUD
TEADUSE
POPULARISEERIJAJA 2015

ERINUMBER
80 LK

2 / 2019 ■ MÄRTS-APRILL ■ HIND 4.90 ■ 53. AASTAKÄIK

LINNAELU KESKAJA EESTIS

LINNAELANIK AJA AHELAS

PÜHAKUJUD LINNARAHVA KODUSES MILJÖÖS

SELLES NUMBRIS

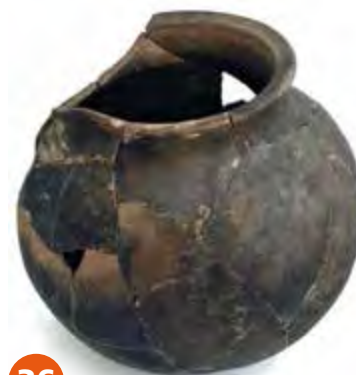
Marika Mägi, Kersti Markus Tallinna algus	8
Heiki Valk Üks kindel linn ja varjupaik	12
Linda Kaljundi Kuidas, miks ja millal sündis Dannebrog legend?	16
Priit Raudkivi Must surm Liivimaal	30
Anti Selart Keskaja Liivimaa väikelinnade kaotatud võimalus	32
Arvi Haak Keskaegse Tartu esimene aastasada	36
Anton Pärn Aitelamu – vanim linnakodaniku maja	42
Inna Jürjo Linnaelanik aja kütkeis	44
Marek Tamm Tallinna dominiiklased 13. sajandi rahvusvahelistes võrgustikes	48
Inna Jürjo Kohaliku kulinaaria tähed – sealiha, õlu ja leib	53
Erki Russow Isikliku vagaduse ainelised jäljed	54
Anu Mänd Naine keskaegses Tallinnas: Michel Sittowi ema	60
Juhan Kreem Tallinn – hobuste linn?	68
Ivar Leimus Tundmatu Matheus Spielmann	70

HORISONT KÜSIB

Intervjuu	24
Ajaloo õpetaja <i>par excellence</i> . Professor Jüri Kivimäega vestlesid Madis Maasing ja Mihkel Mäesalu	
Mina ja teadus	35
Kirjanik ja kunstnik Mathura	

SIIT JA SEALPOOLT HORISONTI

Piret Pappel. Populism ja vaktsiinivastastus kõnnivad käsikäes	3
Grafeenist nina prototüüp nuusutab õhku	4
Unikaalne ülipoorne materjal aitab reovett ravimijääkidest puhastada	4
Piret Pappel. Nanoosakesed panevad hiiri infrapunavalgust nägema	6
Sõna lugu	7
Udo Uiibo. Kool	
Muuseumipärl	11
Jaak Mäll. Haapsalu linnuse „potikoerad”	
Teine maailm	22
Lembi Lõugas. Mis kalaga on tegu?	
Luu-uurija leid	41
Martin Malve. Opereeritud kolju Valjala kirikaaist	
Ain Kallis. Iilm ja keskaeg	59
Dokument kõneleb	66
Tiina Kala. Pirita kloostri nunna kiri Tallinna raele	

36

PRAKTILIST

Raamat	75
Tiit Kändler. Aega ei olegi olemas	
Enigma	78
Pentamino kujunditest ruudud	
Ristsõna	79
Mälusäru	80
Nuputamist pakuvad mälumängijad Jevgeni Nurmla ja Indrek Salis. Auhinnaks raamatud!	

60

70

Pilk keskaega – 25 aastat hiljem

Seekordne Horisondi number on tervenisti pühendatud keskaja ajaloole, täpsemalt Eesti keskaja linnale ja linnakultuurile. Keskaja linn oli oma loomult eripalgeline, vastuoluline, kontrastiderohke, samas avatud uuele ja uuendusmeelsele, ning just seetõttu on see teema uurimisainesena iseäranis põnev ja pidevalt üllatusi pakkuv. Viimase heaks tõenduseks on kasvõi Tallinnas Jahu tänava arheoloogilistel kaevamistel 2018. aastal välja tulnud erakordne hiliskesk-aegne leiumaterjal. Ka avalikkuses suurt tähelepanu pälvinud leiud on avanud siinset linnakultuuri hoopis uutest vaatenurkadest ning toonud ilmsiks selle seni varjul olnud rikkust.

On tõsiasi, et kõik keskajal asutatud linnad on linnad ka tänapäeva Eestis ning kannavad juba ainuüksi sellega endas aegade ja kultuuride ülest järjepidevust. Muutumatuks on jäänud seegi, et suurimad keskused on just Tallinn ja Tartu. Linnad vahendasid Eestisse keskaja Euroopa kultuurinähtusi ja -saavutusi, kuid olid samas lahutamatu seotud kohaliku keskkonnaga. Läbi keskaja tulid inimesed Eesti linnadesse elama nii lähitagamaalt kui ka Euroopa eri piirkondadest. Ometi suutis linn moodustada neist isesuguse tausta ja päritoluga inimestest toimiva ühiskonna. Linna õigused ja privileegid kujundasid tema elanike eneseteadvust ja uhkustunnet. Linnas segunesid ja põimused kohalikud ja võõrad kultuuritavad, kujundades välja omanäolise linna-

kultuuri. Selle vilju saab igaüks tänapäevalgi nautida, kas või lihtsalt Tallinna vanalinnas jalutades või Niguliste muuseumi keskaja kunstikogu imetledes või lastes end üllatada Tartu Jaani kiriku terrakotaskulptuuride rikkalikkusest. Keskaja linn innustab mitte ainult ajaloolasi uurimistööle, vaid inspireerib ka ilukirjanikke, muusikuid, pakub ideid ettevõtjatele. Järjepidevalt korraldatavad rahvarohked kultuuriüritused, nagu hansapäevad, keskaja päevad jne, annavad tunnistust avalikkuse püsivast huvist keskaja linna kultuuripärandi vastu.

Seekordne Horisondi erinumber on valminud Tallinna ülikooli keskaja keskuse liikmete koostöö viljana. 2005. aastast tegutsev keskaja keskus koondab veidi enam kui kahtkümmet teadlast üle Eesti, sh ajaloolasi, kunstiajaloolasi, arheolooge. Just linn ja linnakultuur ongi viimastel aastakümnetel olnud keskaja uurijate üks eelistatumaid valdkondi. Tavalisest mahukam Horisont toob lugejani värvika valiku Eesti keskaja linnaelu ja linnakultuuri erinevaid tahke valgustavaid lugusid. Juttu on nii linnade rajamisest ja linlikust elukeskkonnast kui ka linnaelanike igapäevaelust ja tegevusest, nende uskumustest ning asistest ja vaimsetest püüdlustest. Paari keskaja linnaelanikuga on võimalik isegi n-õ lähemalt tuttavaks saada. Tavapärasest mahukam erinumber sai teoks Tallinna Linnaarhiivi ja Eesti Kultuurkapitali tänuväärse toetusel.

Siinkohal väärrib märkimist, et keskaja ajaloole pühendatud erinumber pole ajakirja Horisont pikas ajaloos sugugi esimene omataoline. Täpselt kakskümmend viis aastat tagasi jõudis lugejani samuti nn keskaja eri alapealkirjaga „Vana ja uue vahel“, mis sisaldas lugusid nii Lääne-Euroopa kui ka Eesti keskaja ajaloost. Teemade valik ulatus toona rüütlite kasvatusel ja kerjuste tähendusest ühiskonnas Eesti külakalmistute, aianduse, loomapidamise ja kirikutes leiduva sümboolikani. Tollastest autoritest kolm kirjutavad ka käesolevas ajakirjanumbris.

Hea lugeja, loodetavasti aitab juubelihõnguline erinumber n-õ praotada ust Eesti keskaja linna põnevasse maailma, näidata linnaelu valu ja võlu ning linnakultuuri selle kütkestavas mitmekesisuses.

Inna Jürjo, Tallinna ülikooli keskaja keskuse juhataja

ERINUMBRI
VÄLJAANDMIST
TOETASID:

ESIKAANEL: Stseen Madalmaade meistrite valmistatud piltvaibalt „Saalomoni sõidab Giithoni allikale. Saalomoni kuningaks võidmine“, mille Tallinna raad tellis 1547. aastal raesaali kaunistamiseks. FOTO: Tallinna linnamuuseum
Tallinnast Jahu tänavalt leitud savifiguur. FOTO: Jaana Ratas

EESTI
TEADUSTE AKADEEMIA

horisont

Ulvar Käärt, peatoimetaja
ulvar@horisont.ee

Helen Rohtmets-Aasa, toimetaja
helen@horisont.ee

Geda Paulsen, keeleteoimetaja
geda@horisont.ee

Kersti Tormis, kujundaja
kersti@horisont.ee

Riho Kinks, vastutav väljaandja
riho.kinks@loodusajakiri.ee

Tellimine: 610 4105,
loodusajakiri@loodusajakiri.ee

Ilmub aastast 1967, 6 numbrit aastas.

Toimetus: Endla 3, Tallinn 10122
tel 610 4107

e-post: horisont@horisont.ee
Vaata ka Horisondi seina Facebookis!

Väljaandja: MTÜ Loodusajakiri,
Endla 3, Tallinn 10122
e-post: loodusajakiri@loodusajakiri.ee

ISSN 2228-3471 (e-luger)
Autoriõigus: MTÜ Loodusajakiri, 2019
Trükkinud Printall AS

**HARIDUS- JA
TEADUSMINISTERIUM**

Ajakiri ilmub
haridus- ja teadusministeriumi
toetusel